

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

ШЫН

№ 57
(18019)

2011 чылдың
май 24,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

Интител-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

ТАР-ның 90 чылынга база ук фестивальдың 15 чылынга тураскааткан. Фестивальдың кол организаторлары Тыва Республиканың Культура ямызы болгаш Улусчу чогаадылга бажыңы.

Эртенгиниң 10 шак. Башкарык-ның байырымныг үнү чаңгылан-ды. «ТАР-ның 90 чылынга ту-кааткан юбилейлиг «Тыва — тиил-өгээвис» фестивальдың жижилеринге изиг байыр!». Кожеге ажиттынды. Бедидир ан фестивальдың эмблемазы түп келди. Ында өг ышкаш бор-бөмбүрзектин иштинде Тыва алып көстүп тур. А ону Россия-болгаш Тываның туктары эш ышкаш шыва алган. Кө-түг, чараш болгаш ханы утка-эмблема. Сценада фестивальдың ажы-чызы — Кызыл хоорайның

Май 20-де Улусчу чо-гаадылга бажыңыга чаң-чылчаан «Тыва — бистиң өргээвис» уран чүүл көрүл-дези эгелээн. Бо удаада ону

уран чүүл коллективи. Каш чыл бурунгаар Кызыл хоорай бо фести-вальга киришпейн турганын сактып келдим. 2009 чылдан бээр найысылалдың бот-тывынгыр артистери база боттарының уран талантызын бараалгадып, мөөрей-ге киржип эгелээни өөрүнчүг.

Кызылчылар «Мен — тыва мен» деп сценажыткан оюн-көр-гүзүү-биле концертин эгеледи.

Дүңгүр хаккан бөлүк хамнар, эмгежок хөй самчылар, ай-хүн хе-релдиг даңгыналар, сүрлүг-күштүг мөгелер, ак хадактыг чалыы кыс-тар сценада элчип-солчуп чоруп тур.

(Уланчызы 2-ги арында).

Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол шаңналды З.Д. Монгушка тыпсып тур.

2010 ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛИ: РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЭКОНОМИКАЗЫ ӨЗҮЛДЕЛИГ

Тыва Республиканың Чазаа 2010 чылдың түңнелин езугаар отчедун чонга берип турар. Эрткен неделяда Шолбан Кара-оолдун даалгазын езугаар сайыттар күш-ажылчы коллективтерге, хөй-ниити организацияларга, хамаатыларның чыыштарынга журашкаш келген.

Тываның юстиция херектери-талазы-биле сайыды Шолбан нгуштуң чугаазын езугаар-га, бо отчет дээрке күүсекчи-чагырганың чон-биле харыл-зы, бодунуң ажил-чорудулга-ның түңнелин чоннуң үнелели-е шүүштүрери, 2009 чылдың номиктиг кризисиниң соонда нун манааны өскерилгелерни-и хирени чедип алганын таныш-ары болур.

Бүгү чуртка калбарган кризис-аның эрге-чагыргаларының-чылынга база шылгалда болган. Ы хирени ажилдап алган дур, шак ынчаар чурттаар деп-елде тургустунган. Байдал ын-турда өзүлде дугайында чугаа-бас, чүгле экономиканы турум-дурары, социал хүлээлгелерни-сидири ышкаш сагындырар-дыг турбуже, республиканың-секчи эрге-чагыргазы чүгле-ип алдынган экономиктиг-лдени камгалап алган эвес, ын-даа республика бодунуң-нарын күүсеткен, чамдык уг-ышкыннар талазы-биле Рос-да болгаш Сибирде мурнуку-ругже үне берген дээрзин-дың түңнели көргүскен. Ону-9 чылдың бюджетди өскерилге-арткан турда иштиги курлавыр-ны чөп ажылгаанының болгаш-леп-башкарылганын чаа-арга-

Эрткен чылдың бир кол че-дишкенинге хуу ажил-агый кылыр күзелдиг кижилерниң 1,5 хуу өске-нин айтып болур. 2011 чылдың ян-варь 1-ниң байдалы-биле ындыг организацияларның саны 3581 четкен. Бир кол чүүл — сөөлгү чылдарның дургузунда барык шимчээшкн чок турган көдээге ол ажилдың улгатканы (14,6 хуу) болур. Ол дээрке «саазын кырын-да» эвес, херек кырында ажилдап-турар бүдүрүлгелерин, фирма-ларның көстүп келгени-дир, ола-рының саны чыл дургузунда 7,2 хуу өскен.

Тус черниң үлетпүрү база эки ажилдаан, чүдүрүп чоруткан барааннарының хемчээли чылга санаанан 137,2 хуу болган. Мурнуку чылдарда дег, хөмүр-даш, алдын, даг-дүгү, руда эвес-тудуг материалдары болуп турар. Болбаазырадылга бүдүрүлгелери (аыш-чем, пөс-таавы, ыаш бол-баазырадыр, мебель кылыр бол-гаш өске-даа) чоорту сайзырап-орар.

Чоокта чаа-ла чамдык улустун сандараарының кырында келген деп турганы энергетика ам турум ажилдай берген. Эрткен соок кышты Тыва улуг бергедээшкн-нер чок ажып эрткен. Мурнундан бээр үргүлчүлөп келген четпестер-ында чайлаттынмаан дээрзин ай-

жуунда бүдүрүлгелерни сайзыра-дыр арга тургустунмайн турар.

Бо айтырыгы 2010 чылдан эгелеп регионнар аразының четки компаниязы чогумчалыг шиитпир-леп эгелей берген, тодаргайлаарга, электри дамчыдар шугумнарны чаартып кылып эгелээн, ол чорук республиканың энергия хандырыл-газын чогумчалыг болдурар. Оон аңгыда, Тываның Чазаа электри энергиясында чиигелделерни ол хевээр арттыраарын федералдыг эрге-чагырга органнарындан чедип ап шыдаан, оон ачызында өрелер саны эвээжээр деп санап-турар.

Агроүлетпүр комплекзинге инвестициялар кириер чорук 2010 чылда тодаргай көстүп келген. Ол секторну Тывага сайзыраткан чорук экономиктиг төлөвилелге бодаарга, харын-даа социал ужу-рузалыг деп санап болур. Оон уламындан малдың баш саны өзүп-турар, мурнуку чылдарның дең-нелинден көвүдээн. Республика этт-продуктулары-биле бодун хандыр-тынып шыдаарының байдалдары тургустунуп турар, чоорту ону-дашкаар үндүр садарының айты-рыы тургустунуп келир.

Тываның эрге-чагыргалары АҮК-түн өзүлдезинге кол черни малдың эттир чоруунче углан-дырганы шын болуп турарын амыдырал бадыткаан. А өске артканнары дузалал ажил-агый хевирлиг болуп турар. Чижээ, үнүш ажил-агыйына мал чеминиң белеткели кол черни ээлээр. Эт угланышкынныг улуг-улуг мал комплекстерин тударынче респуб-ликаның Чазаа улуг кичээнгейни салып, ынаар кирип турар.

Экономиканың боттук секто-рунунда чылдың дээрзин

улус ажил-агыйының өске адырлары көргүзүп турар. 2010 чылда барык бүгү адырларга өзүлде болган—транспортка, тудугга, харылзаага. Ачы-дуза адырында база көскү чүүлдер бар, чижээ, садыгга бараан саарылгазы 7,5 хуу өскөн, ниитиниң чеменилгезинге садыглааш-кынның хемчээли 8 хуу, а төлевир-лиг ачы-дуза 7 хуу турганындан, 14 хуу четкен.

Экономиктиг кризисти ажып-эрттер талазы-биле алдынып тур-ган хемчеглерниң аразында мур-нунда шиитпирлээр чугула айты-рыглар база турган, ол дээрке биче бизнести деткири, феде-ралдыг ужу-рузалыг улуг-улуг инвестиция төлөвилелдерин шимчедири. Бо талазы-биле чедип-алдынган чүүлдер эвээш эвес. Хуу сайгарлыкчыларны деткир тала-зы-биле Чазактың тургускан арга-лары чогумчалыг болган. 2010 чылда курунениң тывысканы биче-чээлилериниң, грантыларының болгаш сайгарлыкчыларны дет-кир өске-даа аргаларны ажыг-лаанының түңнелинде оларның-саны 800 четкен.

2010 чылды Туризм чылы кыл-дыр чарлаан чорук улуг сонур-галды болдурган. Эрге-чагырга-ларның кажан-даа экономиктиг-төлөвилел кылдыр санавайн чо-рааны бо адырны Ш. Кара-оол-дун командазы орулгалар кирип-шыдаар, ниити республика ужу-рузалыг төлөвилел кылдыр кө-дүрүп шыдаан. Санаттынып турган

13 турбаазаларның 8-и ажит-тынган, оларның дыка хөйү чылды орулгалыг дооскан.

Бо адыр чүгле сезон аайы-биле ажилдаар турбуже, 30 ажыг муң кижиги республикага туристеп кел-ген. Ол чорук туризмниң инфра-структурасын сайзырадырынче кичээнгейни угландырган. Элээн-каш айлар дургузунда этнокуль-турлук комплексти тудуп шыдаан.

Хуу инвесторларның бистиң регионну сонургап турары база чогумчалыг түңнелди берип турар. ТР-ниң Экономика ямызының дыңнатканын езугаар алырга, хуу капиталдың үлүү экономикаже болгаш социал адырже салган акша-хөреңгиниң 53,9 хуузу ээлеп-турар. Чижээ, «Енисейниң үлетпүр компаниязы» ХАН Кызыл-Кура-гино аразының демир-оруунуң тудуунуң төлөвилелин кылып доос-кан. Шахта комплекзиниң болгаш болбаазырадылга фабриказының тудуу 2011 чылдан эгелей бээр. Шахтаны ажилдадып эгелээрке чылда 2,2 млн. тонна хөмүр-дашты казып тывар апаар.

Өске улуг инвестор — «Лунсин» деп кыдат компания ажилчын суурну эргежок чугула бүгү ин-фраструктуразы-биле тудуп доос-кан. Эрткен чылын ол бүдүрүлге-участокка даг ажилдарынче кирипкен.

ТР-ниң Чазаның парлалга-албаны.

Бөгүн Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оол Тыва Республиканың Чазаның Отчедун Тыва Республиканың Дээди Хуралына (Парламенти-зинге) кылыр.

ТИИЛЕКЧИ – СҮТ-ХӨЛ КОЖУУН

(Тончүзү. Эгези 1-ги арында).

Тыва тоннарлыг араттар көстүп келди. Олар «Интернационалды» кайгамчык чоргаарал-биле ырлажып тур. Оон бөлүк анык оолдар, кыстар чөлөр-ойлап ойнай берди. Улаштыр кожамыктажыр-даа. Хенертен караңгылаш дээн соонда, кара хаттар хадааны дег, кара чалгы чалгып келген соонда, 1930 чылдарның коргунчуг репрессияларының төөгүзүн көргүзе кааптылар. Кызыл хан дег чалгып келген соонда, Эзир-Кара көстүп келди. «Эзимнерге тура дүшпес Эзир-Кара эки адым» деп ырлаан анык оолдун үнүнүн чаражың!

Коргунчуг аялга чаңылган соонда, 1941–1945 чылдарның төөгүзүн сценага «чуруй» кааптылар. Тывалар. «Бүгү чүүлдерни — фронтуга!» деп бижээн лозунгары-биле хөй мал-маганын фронтуга өргүп, эрес эки турачы оолдар, кыстарын үдөп туру. Ынчалдыр-ла Улуг Тиилелгени, дайын соонун берге чылдары дээш-ле, төөгүзү кызылчылар каш-ла минута иштинде ыры-самынга, оюн-тоглаанын көргүзе каапты.

Кызыл кожуун. Сураглыг ыраажы огбевис Опол Абгаан-Шырапованың хеймер уруу, хоочун башкы Людмила Кыргысова башкарыкчылап үнүп келгеш, өткүт үнү-биле шүлүктөй бээр, залга органнар ону дораан танып, талантылыг өг-бүленин база бир кызыдыр дижи, угун салгап-дөзевейн канчаар дижи оорду.

Кызыл кожуунун төлээлери оюн-көргүзүүн Танды-Тыва Улус Республикасының тургузукчу хуралындан эгелеп көргүзе берди. Башкарыкчы сцена артындан орус-тыва дылдарга төөгүзү төдү чарлап, номчул турда, сценада бот-тывынгыр артистер ол бүгүнү көргүзүп турлар.

Кызыл кожуун «Тыва — бистиң өргээвис» фестивалга ийи удаа тиелекчи болганын композитор Владимир Серенниң кириген үлүү канчаар-даа аажок улуг. Бо удаада база оон чаа хөгжүм чогаалы — кантатазы хамыктың кичээнгейн хаара тутту. Дески талантылы-биле чаңгыс чер-чуртугларының хүндүткелин чаалап алган культура ажилдакчызы Айгуль Оюн дирижерларга, хөй-нүн ыры — хор чаа чогаалды тергин чараш күүсетти. Культураның хоочуну Мара Сумуева Чигденниң тургускан танчылары-биле Кызыл кожуун алдаржып турар. Бо удаада хоочун башкының чаптан-чыгбайлары «Хүн кезээде чайнап турзун!» деп хореографтыг көргүзү-биле көрүкчүлери өөртү.

Өвүр кожуун. Хандагайты ортумак школазының коллективи бо фестивалда кожуунун адын камгалап кирип келген. 80-90 хире кирикчилег хор-биле олар эгеледи. Хоочун башкы Чечекмаа Ооржактың «Тывамга йөрээл» (Е.Танова) уран номчулганын, ТР-ниң алдарлыг артизи, ам Хандагайты ортумак школазының башкызы Мерген Куулар биле атураглыг хөмөйжис Геннадий Туматтың дуңмазы Григорий Туматтың иелээн күүсеткен дуэдин, «Өвүр. Хандагайты» деп хорну магададыс.

Баштайгы хүнде ынчалдыр-ла Каа-Хем,Танды, Орус культура төвү, Улуг-Хем, Чеди-Хөл, Чаа-Хөл Эзрин, Тес-Хем кожууннар оюннарын көргүстү. Ниитизи-биле чугаалаарга, фестивалдың темазын оларның кайызы-даа тудуп, бот-боттарындан чыда калбайн ойнадылар.

Фестивалдың ийги хүнү. Улусчу чогаалдыг бажының концерт залында чаңгыс-даа хос олут чок. Эртеги шакта-ла көрүкчүлөр зал долдур чыгып келген. Төрээн кожуунга аарыкчылап келгеннер янзы-бүрү айыраң-каас өңнүг боодал чечектерлиг залче кирип, олуттарын ээлеп тур.

Сценаже башкарыкчы ТР-ниң культура сайыды Вячеслав Донгакты чалапты. Ол чылган чонга байыр чедирип чүве чугаалааш мынча диди:

— Эки хүннүн мендизи-биле, эргим чонум. Чоннун ынак мөөрейи апарган «Тыва — бистиң өргээвис» фестивалда уран талантылыглары ийи дугаар хүн магадап көөрүвүс бо-дур. Дүүнүгү хүннүн түннөп чугаалаар болза, шынап-ла, кожуун бүрүзү дыка-ла кызымаккай белеткенген-дир. Оон мурнунда-даа чылдарда ындыг турган, ынчалза-даа бо чылын кажангызындан-даа артык-тыр деп эскердим. Ынчангаш бо хүн база демисел улам күштөлир дээрзи чугаажок. Аңаа белеткел ажилын чедимчелиг чоруткан бүгү культура ажилдакчыларыңа сеткилимниң ханызындан изиг байырыңы чедирбишаан, өөрүп четтиргениңи илередип тур мен. Силерниң ажилыңарның үрө-түннели көстүп тур, четтирдим. ТР-ниң Чазааның Даргазының өмүнээзинден база силер бүгүдөгө байыр чедирип тур мен. Шолбан Валерьевич Караоол түннел кезээге — гала-концертке чедип келир. Шаңналдарны тыпсыр. Тиелекчиге «Газель» автомашинадан аңгыда үш ажилдакчыга Чазак шаңналдарын тыпсыр.

Амдыызында фестивалды организастаарыңа бүгү күжүн берип, 15 чылдың дургузунда бо фестивал дээш сагыш аарып, чогаалдык ажилдап келген удуртукчуларга өөрүп четтиришиниң бижиктерин тыпсырын чөпшээрер — дээш, Вячеслав Октябрьович кожууннарның культура килдистериниң эргелекчилеринге чараш кылдыр хоолал каан бижиктерни тывысты.

Бай-Тайга кожуун. Көрүкчүлөр залында сценаның солагай талазында бедидир аскан экранда менги баштыг буурул Бай-Тайга көстүп келди. Оон төвү — Тээли суур. Улаштыр аржаан сулуг Хемчик бажы, агым Алаш, Мешкен-Хөл, Кара-Хөл, чонар-даштыг Сарыг-Хая, холбең-шыктыг Көп-Сөөк дize-ле, Бай-Тайганың каас-чараш бойдус-чурумалдыг черлерин, аржааннарын, сарлык малын, ажил-ишчи чонун чуруктардан танып ор бис.

Бай-тайгажыларның хөй кижикиржикчилиг танчы-самының, хөй-нүн ырызының, сценажыткан көргүзүлгелериниң аразындан эң-не улуг сонургалды болдуруп, көрүкчүлериң дааш-шимээниң, алгы-кышкылыг адыш часкаашкынын хөмөйжилерниң аас чогаал бөлүү чаалап алды. Шынап-ла, оларның ыры-кожамыктары, хөмөй-сыгыды эзулуг мастерлер-дир дээрзин бадыткадылар. «Игилмни» деп ырыны ынчаар ырлаар бөлүк-даа чок боор. ССРЭ-ниң культураның тергини, композитор Борис Чамбыттың (сөзү А.А. Даржайны) «Шурумаа» деп оюн-баштак чараш ырызын күүсеткен трио гала-концертке черле кирер боор деп бодап ордум. Бай-тайгажыларның хомус-биле үдөп турар танчызы дыка-ла онзагай, чараш-тыр. Любовь Делег-оолдун бодунун чогааткан шүлүүн көрүкчүлөр-даа, жюри кежигүннери-даа аажок сонургап, демниг адыш часкаашкыннары-биле уткуп, үдээн эскердим. Ниитизи-биле анык-оскен дыка-ла идепкейлиг кирип турар-дыр. Оларның аразында культураның хоочуннары Антонина Алексеевна Хертекти, Светлана Балдановна Хертекти онзапал демдеглексе ор мен. Мергежилеңге бердингенин олар бүгү наздыда бадыткап чорлар. Культура килдизиниң эргелекчизи Урана Монгушовнага сайыт В.О. Донгак өөрүп четтиришиниң бижини тывысканы черле чөп-тур.

Ак-Довурак. Даг-дүгүлериң хоорайы артыш-шаанаан кыпсып, ак-көгүн чажып, аян ырын эгеледи. Хорда 100 ажыг кижикиржип ту-

«ТР-ниң культураның алдарлыг ажилдакчызы» атты алган Н.С.-М. Күдерек.

рар. Ону дириг хөгжүм үдөп турар. Ак-довуракчылар сцена культураның сагып, гимни дыка таарыштыр ажыглаанын эскердим. Чурт-талга-коммунал ажыл-агыйының 40 ажыг ажилчынары М.Домбаштайның «Хөмөйимни» деп ырызын ырлавышаан, хөмөйлеп-сыгырты бээр, кайгамчык-тыр. Ак-довуракчыларның күүселде бүрүзү тергин болду.

Барыын-Хемчик. Хоочуннар ансамбли чүгле барыын-хемчикчилерде бар болду. Оон аңгыда уругларның хореографтыг тургузуглары денди чараш болду. «Ой-тулааш» оюн-көргүзүү, «Кызыл хоорай» деп ырын күүсеткен трио сонургадыс.

Мөңгүн-Тайга. Күүселде бүрүзү эки. А ылаңгыя танчылары дыка утка-шынарлыг болгаш чараш, кымга-даа дөмөйлөшпестир. «Тараа» дугайында композициялыг танчыны тургусканын магададым. Мөңгүн-тайгажыларга «Эң эки хореография тургузуу» деп номинацияны чаалап алганының ужуру-даа ында боор.

Тожу. Бо кожуунун концерт программасын көргөш, ону бижип, дерээнин, өңнүг, чараш кылдыр каастаанын магададым. Кирикчилерниң кижикиржип адын, фамилиязын айтып, кайда ажилдап турарын тодаргай айтып каан. Моон безин фестивалга хамаарылгазының кайы хире бедик көстүп турар.

Тожулар концертин үш бөлүккө тургускан: тожуларның өгбелери («Хокаштар» аас чогаал бөлүү), тайбың чуртталга, аас-кежиктиг хүннүн — ажы-төлү. Алаң-тоштун частып орап чечектерин көргүскен уруглар танчызын көрүп ораарга, Азас хөлдүн алаң-тостары каракка чурттунуп келир. «Төрээн Тывам» деп ырыны Людмила Самусенко тыва дылга ырлай бээр, көрүкчүлөр диңмитти-биле адыш часкап тур. «Аңчылар» деп оюн-көргүзүү кайгамчык. «Арат шөлү» (аялгасы болгаш сөзү Анатолий Монгуштуу) деп хор ыры болгаш салют оттар-биле олар концертин доосту.

Тере-Хөл. Узун, берге оруктарга торулбайн, «Урал» чычаан машиназынга олурупкаш, уран чүүл фестивалыга тере-хөлчүлөр бир дугаар кирип чедип келгени бо. Тайга-сын ажилдыр ырак суурда талантылыг кижилер чурттап турарыңа бүзүредивис. Окемчик Ондарның «Буян-Бадырғы» деп шүлүүн, «Прощание с чайлагом» деп ыры күүсеткен дуэтти, Роберт Чадамбаны (ыры «Колхозумну») демдеглевес арга чок. Эң-не өөрүнчүг чүүл — бичии тере-хөлчүлөр келир үде кожуунунун адын камгалаар талантылар ол-

дур. Классиктиг танчыны олар дыка чараш күүсетти.

Кежээкиниң 7 шак. **Хөгжүм-шии театрының** даш-тында кижикиржип дээр. Фестивалдың киржикчилери кожуун аайы-биле чыскаалыпкан турлар. ТР-ниң культура сайыды В.О. Донгак фестивалдың номинациялар аайы-биле тиелекчилеринге шаңналдарны тыпсып эгеледи.

«Эң эки хөй-нүн ыры» деп номинацияга тиелекчи — Каа-Хем кожуун. «Эң эки хореографтыг тургузуу» — Мөңгүн-Тайга. «Эң эки улустун хөгжүм херекселдериниң оркестри» — Сукпак суур. Кызыл кожуун. «Эң эки уран номчулга» — Бай-Тайга кожуун. «Херээженнерниң эң эки вокал ансамбли» — Чеди-Хөл кожуун. «Эр улустун эң эки вокал ансамбли» — Тес-Хем кожуун. «Эң эки аас чогаал ансамбли» — Барыын-Хемчик. «Эң эки театржыткан көргүзүг» — Тожу. «Эң эки күүселде (соло)» — Чоон-Хемчик. «Эң эки дуэт» — Өвүр. «Эң эки оригинал жанр» — Чаа-Хөл. «Эң чараш идик-хеп» — Тере-Хөл. «Эң тергин режиссер» — Улуг-Хем, Сүт-Хөл кожууннар. «Эң эки сценарист» — Улуг-Хем, Сүт-Хөл кожууннар.

Шаңналдар соонда, чылган чон театрге шуужуп кирипти. Хос олут чок. Билет садып алган көрүкчүлөрдөн аңгыда фестивалдың киржикчилери база бар болгаш, театрың чадаларын дургаар безин кижилер олургулапкан.

Сценаже Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Караоолду чалапты. Чон демниг адыш часкаашкыннары-биле уткуп тур.

— Кежээкиниң мендизи-биле, хүндүлүг чонум! Ыры-хөгжүм Наадымы доозулган. Тергиннерниң тергиннерин маңа шаңнал-мактаар бис. «Тыва — бистиң өргээвис» фестивалга киржири кожуун, суму бүрүзүңге бедик аталдар-дыр деп үнөп турарыңар дээш, идепкейжи, чогаалдыкчы чоруунар дээш, силер бүгүдөгө өөрүп мөгөйип тур мен, эргим чонум. 15 чыл юбилейин демдегеп турар бо фестиваль, шынап-ла, уран чүүлүн улуг Наадымы апарган. Эмчи, башкы, малчын, ажил-чын — кандыг мергежилдиң кижилери ында киришпейн турар дээр. Чонувус кайгамчык талантылыг дээрзин бо фестиваль база катал бадыткады. Ниитизи-биле фестивалга 1800 ажыг кижикиржкен-дир. 5 хардан 75 харга чедир назылыг кижилер уран талантызын чонунга бараалгаткан. Чоннун культурага, уран чүүлге сонургалы ол хире күштүг, ол хире бедир.

Түннел сөс. Республикада хореография уран чүүл турарын фестиваль көргүскен. Ынчалза-даа балет, кл танчылар ховар. Уран номчулга ховар: шүлүктөр катапталып ийикпе, азы ол-ла авторларны болуп турар. Проза чогаал сатира шуут көзүлбеди. ТАР-ның 90 чылы юбилейлиг чыл темага бижиттинген чаа чогаалдар шуут дыңналбады. Ча хөгжүм чогаалдары чок-тур. Бо удаада барык кожуун композитор А.Хоюганнаың ырларын ырлап келди. Эске зиторларының ажилдары чүге дыңналбазыл? Ырлар чок, ужурулуг, ынчалза-даа чогаалын композиторлар чон аразың дээш ажил кылбайн турары илдең-дир. Хөгжүм чогаалы Серенниң чаа кантатазы дыңналып келгени өөрүнчүг херекселдериниң оркестрлери ховар. Фестиваль санында чү Хем, Мөңгүн-Тайга, Кызыл кожууннарда оркестрлер кээп турар.

Улусчу чогаалдыг бажының столовазы хөй чон чыгыл билдингир турбузе, аш-чемин чедиштир кылып албаан. А суксун аймаандан чүгле аржаан суу бар. Оода шай, кофе би Театрның буфединиң олурар сандайлары чогуңа хоочун далын илередип турду. Оода улуг назылыг кижилерге каш чүге салып болбазыл?

Концерт орайтап доостуру чугаажок билдингир турбузе маршруттарының «Газельдери» эрте-ле ажилын соксады канчап-даа таарымча чок.

Келир фестивалда бо четпестерни болдурбазы чугула-

дээн. Келир чылын Чазак бригаданың концертин уран чүүл мөөрейинге тирер бодал тытып келди часкаашкыннары). Бо бeлазы-биле байдал берге нувус маадырлыг чорукт бо хире идепкейлиг кирж удуртукчу кижилер — ажилдакчылары анаа орд кайын боор, келир чыл кириштирээлинер. Бир дыр, амдан эгелеп бел бис, Вячеслав Октябрьов каткы-хөг, адыш часкаашкыннары).

ТАР-ның 90 чылын кааткан бо юбилейлиг ф дын бүгү киржикчилери организацыларыңа өөргенимни илередип тур фестивалды чогаалдып эгелекчи — ТР-ниң культ алдарлыг ажилдакчызы жуевна Монгушка «Улуг ниң 65 чылы» херек тыпсырын чөпшээрер, база катал адыш часкаал диңмиттели берди.

Байыр чедирип сөс ал да, Шолбан Валерьевич лерге шаңналдарны ты леди. Уран чүүл мөөрей черинге ийи коллектив болган: Кызыл база А хоорайлар. Шаңналы 5 рубль болгаш Улусчу ч бажының концерт зал зыңга-даа бир-бир хүн бээр. Ийги чергениң, Улуг-Хем кожуунунга ты Шаңналы 65 муң рубл концерт залын бир хүн алыр эрге. Дээди шаңна прини Сүт-Хөл кожуунун тур. Шаңналы — автома зель! Культура килдиз лекчизи Нелли Сүге-Ма Күдерек автомашинаны рун хүлээп ап тур. Адыш кыннары диңмирей берди көргүзүп турарын демд бир чүүлүм бар — орала М.М. Бадырғы удуртк кежигүннериниң шын түн дүргенинге көрүкчүлери турары ол-дур.

Шолбан Валерьевич — Ам силер-биле сүмөл гыс айтырыг артып кагд 1, 2, 3-кү черлерни а жууннарның культура ки эргелекчилеринге «Тыва ликаның культураның ажилдакчызы» хүндүлүг тыпсыр деп саналдап тур деткир силер бе? Кс тура халчип кээп, шим: ты-биле адыш часкап тур. — Чаа, силерниң дет алдывыс, ам ону албан-е бадылап бээр бис — дээ часкаашкыннары улам телди.

Уран чүүл фестивал нел концерти дүнекини алып турда доозулду.

В.САВИНЫХТЫҢ тырттырган чуруктары.

Светлана Б. «Шынны

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

с чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштиг чоруунуң көргүзүглерин чедип алырынга идиг бээр болгаш (азы) чедип алыышкыннарны шаңнаар сорулга-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районунга (хоорай округунга) Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызын тускайлаарының дугайында Дүрүмге өскерилгелер кириеринин дугайында

ажыл-чорудулганың чамдык адырлары-көргүзүглеринге эң эки түнелдерин чедип алырынга идиг бээр болгаш (азы) чедип алыышкыннарны шаңнаар сорулга-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районунга (хоорай округунга) Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызын тускайлаарының дугайында Дүрүмүнүн дугайында" Чарлы-биле бадылаттырган тус чер башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштиг чоруунуң көргүзүглерин чедип алырынга идиг бээр болгаш (азы) чедип алыышкыннарны шаңнаар сорулга-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районунга (хоорай округунга) Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызын тускайлаарының дугайында Дүрүмге өскерилгелерни кириер: 10 пунктуда "2008 чылдың декабрь 24-ы Тыва Республиканың хоорай округта болгаш муниципалдыг районнарының бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштинин үнелел-дугайында" Тыва Республиканың Чазаның №787 доктаалы-биле" деп сөстөрни чылдың апрель 28-те Россия Федерацияның Президентизинин "Хоорай округ-ы болгаш муниципалдыг районнарының бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштинин үнелел-дугайында" №607 Чарлы-биле, 2008 чылдың сентябрь 11-де Россия Федерацияның Чазаның №1313-р айтышкыны-биле сөстөр-биле солур; 12 пунктуда: 1-ги абзацты күжүн чидирген деп; 2-ги абзацта "Кадык камгалал яамызы"

деп сөстөргө "болгаш социал сайзырал" деп сөстөрни немээр; "эртем болгаш аныктар политиказы" деп сөстөрни "болгаш эртем" деп сөстөр-биле солур; 3) 13 пунктуда "2008 чылдың декабрь 24-те Тыва Республиканың хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарының тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштинин үнелел-дугайында" Тыва Республиканың Чазаның №787 доктаалы-биле" деп сөстөрни "2008 чылдың сентябрь 11-де Россия Федерацияның Чазаның №1313-р айтышкыны-биле" деп сөстөр-биле солур; 4) дараазында уткалыг 16, 17 болгаш 18 пункттарны немээр: "16. Тус чер бот-башкарылга органның доктаадып тургускан ажил-чорудулга бүрүзүнүн ажыктыының деңгизүүрүн — 1 сан кылдыр доктаадып тургузар, ооң иштинде: муниципалдыг эргелеп-башкарылга болгаш инвестицияны сонуургаары адырга — 0,4; кадык камгалал адырынга — 0,3; өөредилге адырынга — 0,2; чуртталга-коммунал комплекзинин адырынга — 0,1. 17. Тус чер бот-башкарылга органның доктаадып тургускан ажил-чорудулгазының ниити деңгизүүрүн — 1 сан кылдыр доктаадып тургузар, ооң иштинде: тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының түнелдеринин деңгизүүрү — 0,5; бюджет акша-хөреңгизин чарыггаанының ажыктыының деңгизүүрү — 0,4; тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының түнелдерин чуртта-чы чонунун үнелээнинин деңгизүүрү — 0,1. 18. Грантылар тыпсыры-биле тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштинин үнелээри-биле 2008 чылдың сентябрь 11-де Россия Федерацияның Чазаның №1313-р айтышкыны-биле сүмелээни чамдык көргүзүглерни ажылгаар:

Доктаадып тургускан чер бүрүзүнүн ажыктыының деңгизүүрү тургузуу	Көргүзүглер
2. Хоорай округтарының (муниципалдыг районнарының) тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының дээштинин үнелел-дугайында" Тыва Республиканың Чазаның №787 доктаалы-биле" деп сөстөрни "2008 чылдың сентябрь 11-де Россия Федерацияның Чазаның №1313-р айтышкыны-биле" деп сөстөр-биле солур;	хоорай округунуң (муниципалдыг районнуң) тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазынга, ооң иштинде информастыг ажык чоруунга чурттакчы чоннуң таарзынган (айтырыгга харылааннарның хуузу-биле)

II. Кадык камгалалы болгаш чурттакчы чоннуң кадыкшылы

4. Кадык камгалалы болгаш чоннуң кадыкшылының талазы-биле хоорай округтарының (муниципалдыг районнарының) тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының түнелдеринин деңгизүүрү	65 хар чедир назылыг чурттакчыларның бажы-ныңга өлүр чоруу (100 муң чурттакчыга хамаарыштыр таварылгалар-биле); хоорай округунуң (муниципалдыг районнуң) улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелеринин база коммерция эвес организацияларының ажилдакчыларының чижег-леп санаан айда ортумак ажил төлевиринге кадык камгалалдыг муниципалдыг албан черлеринин эмчилеринин чижеглеп санаан айда ортумак ажил төлевиринин деңгизүүрү (хуу-биле); хоорай округунуң (муниципалдыг районнуң) улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелеринин база коммерция эвес организацияларының ажилдакчыларының чижег-леп санаан айда ортумак ажил төлевиринге кадык камгалалдыг муниципалдыг албан черлеринин орту-мак медицина ажилдакчыларының чижеглеп санаан айда ортумак ажил төлевиринин деңгизүүрү (хуу-биле); амбулаторлуг албан черлеринин ниити санынга хандырылганың негелдезинге дүүштүр медицина де-риг-херекселдери-биле хандырылган амбулатория албан черлеринин үлүү (хуу-биле); кадык камгалалдыг муниципалдыг албан черле-ринин ниити санынга кадык камгалалдыг медицина стандарттарын ажылгап турар муниципалдыг меди-цина албан черлеринин үлүү (хуу-биле); күш-ажыл төлевиринин түнелдеринин угландырган чаа (адыр) системазынче шилчиттинген муниципалдыг медицина албан черлеринин үлүү (хуу-биле); ыялап-ла медицина камгаладылганың система-зын дамчыштыр кол кезинде чаңгыс орук-биле акша-ландырылган шилчиттинген муниципалдыг медицина албан черлеринин үлүү (хуу-биле); кадык камгалалдыг муниципалдыг албан черле-ринин ниити санынга кадык камгалалдыг оран-савазы бустур четкен азы капитал септелге негеттинип турар муниципалдыг албан черлеринин үлүү (хуу-биле)
---	---

5. Кадык камгалалы болгаш кадыкшыдылга талазы-биле хоорай округтарының (муниципалдыг районнарының) тус чер бот-башкарылга органның бюджет акша-хөреңгизин чарыггап турары-ның ажыктыының деңгизүүрү	медицина дузазынга чурттакчы чоннуң таарзынып турары (айтырыгга харылааннарның хуузу-биле)
---	--

III. Өөредилге	
7. Өөредилге талазы-биле хоорай округтарының (муниципалдыг районнарының) тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының түнелдеринин деңгизүүрү	орус дылга болгаш математикага чаңгыс аай күрүне экзаменинге киришкен доозукчуларның санынга ол эртемнерге чаңгыс аай күрүне экзамен-дужааган кижилеринин үлүү (хуу-биле); муниципалдыг ниити-өөредилге албан черлеринин доозукчуларының ниити санынга муниципалдыг ниити-өөредилге албан черлеринин ортумак (долу) билиг дугайында аттестат албаан доозукчуларының үлүү (хуу-биле); хоорай округунуң (муниципалдыг районнуң) улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелеринин база коммерция эвес организацияларының ажилдакчыларының чижеглеп санаан айда ортумак ажил төлевиринге муниципалдыг ниити-өөредилге албан черлеринин башкыларының чижеглеп санаан айда ортумак ажил төлевиринин деңгизүүрү (хуу-биле);

(Улаңчызы 6-гы арында).

Александр ДАРЖАЙ,
Тываның Улустуң чогаалчызы

АЛДЫНЧЫ ДУГАЙЫНДА СӨС

«Өгбелерим болгаш җежилерим» деп бижимел номдан

1.

Бир-ле катап, сактып орарымга, 1980 чылдың эгезинде хевирлиг чүве ийин, душ бооп, 1910 чылда парлаттыңан «Сибирские ведомости» деп сеткүүлге таваржы бергеш, оон арыннарын аяп, улуг-каралап олур, оон шуут-ла салдынмай барган мен. Ол сеткүүлдү А.С. Пушкин аттыг Национал библиотекаяның чурт-шинчилел килдизиниң ынчангы эргелекчизи Анчымаа Салчаковна Калга-оол номчуткан чүве. Чонаада-ла далажыр бодум сеткүүлдү библиотека хагдынгыжеге чедир улуг кичээнгей, сонугал-биле хандыгып номчаан мен.

Сеткүүлдүң ол үндүрүлгези эрткен чээрбиги вектин эгезинде Урянхай крайга, оон төөгүзүңге, тываларның ынчангы амыдырал-чуртталгазынга, туруш-байдалынга, бойдузунга, аңаа турумчуп чурттаар дизе, оон эгээртинмес казымал байлактарын шынгаздып алыр дизе, Тываның девискээринге ажил-агыйның кандыг-кандыг адырларын мурнады хөгжүдериң оруктарыңга доктааган болур чораан.

Ол үеде Урянхай край (Тыва) Манчы-Кыдаттың эжелел, чагыргазының адаанга турган-даа болза, Хаанлыг Россияның ону бодунуң хүрээленинге кирип алыр дээн күзели канчаар-даа аажок улуг турган. Экономиктиг, социал-политиктиг, географтиг, этнографтиг шинчилелдерни Орус Географтиг Нийтиелдин күсели-биле кылып турганы — хаанлыг орус казактың үзел-бодалы сонугалыңга дүжүп турган.

Эрткен вектин эгезинде үнген сеткүүлге аян-чорукчу орус эртемденнерниң барык-ла көвей кези Тываның девискээри мал ажил-агыйыңга кайгамчык-ла таарышкан чер-дир деп түнелди үндүрген болур чораан. Тывага мал ажил-агыйын сайзырадыр чүве болза, Уралдан Ыраккы Чөөн чүкке чедир девискээрниң чуртта-чыларын эът-биле хандырып болур деп шинчилээн. А чер ажилын чүгле хемнер уннары шынааларга, сугаттыг черлерни аягылап болурун айтып каан. Ол шинчилелдерге совет үеде огулуг кичээнгей салбаан-дыр деп чүвени амгы үеде амыдырал тодаргайы-биле көргүзүп турар ышкажыл: кур болгаш куруккан черлерни шынгаздып алыр дээш даг-даа-биле, хову-ховузу-биле аңдарып каапкан-на болгай бис. 19 вектин төңчүзүңде, 20 вектин эгезинде шылгараңгай орус эртемденнерниң Тывага хамаарыштыр кылган шинчилелдери ам-даа бодунуң үнезин чидирбээн деп бодаар мен.

Ынчангы орус аян-чорукчулар, эртемденнер ажилдарыңга Тываның (ол үеде Урянхай крайның) каас-чараш, кижилу дээп көрбээн онзагай бойдус чурумалдарын бижип тура, оон казымал байлактары-биле байын магадап ханмаан болур чорду. Эң ылаңгыя алдын чыдымнарның көвейин...

Американың Калифорниязынга четпес-даа болза, Урянхай Тыва-зының ийиги Урал болу берип болурунун арга-шинээ улуг-дур деп түнелдерни 19 вектин ийиги чартында-ла санап үндүрүп каанын номчааш, кижилу ханмас чүве чораан. Алдындан аңгыда Урянхайның хемнер, дагларында,

А.А. Неволин — «Ойна» алдын артелиниң даргазы.

хову-шаттарында даг-дүгү, бедик шынарлыг, каң эзилдирер хөмүр-даш болгаш өске-даа казымал байлактарның көвейин, эгээртинмесин айтып каан.

Шынап-ла, Тыва чедир бустунмаан үжүге дөмей-дир. Бистиң төрөөн чуртувус — хайыралыг Тывавыстың эртин-байлактары эгээртинмес, төттүнмес-тир. Чурттап эрткен муң чылывыстың бүгү дүргүзүңда-Тываның девискээринден чеже-чеже тонна алдынны тып каскан чүве. Ол-даа санаттынмас чүве болгай аан. Тывага алдын тывыжын 19 вектин бириг чартында, тодаргайлаарга, 1838 чылдан эгелеп чорудуп эгелээн деп чамдык демдеглелдерде бижээн. Бир чамдык эртемденнер эрткен 20 вектин эге чылдарында деп база бижип турар болур чораан...

Ол-ла бүгү дыңнадыг-медээлер шыңга кайы хире дүжүрүл деп айтырыгы ботка салгаш, арай-ла чигине бээр кижилу болдум. Мээң ол чигинишкенимни бистиң тываларның эрте-бурун өгбелери скифтерниң төөгүзү бадыткап турар ийин. Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг Национал музейиниң делгүүрүңде тускай өрээлде Хааннар шынаазындан тывылган «Аржаан-2» базырының алдын эртин-каасталгалары шыгжаттынып чыдар болгай. Оон дугайында Тываның кол алдын тывыкчызы Анатолий Афанасьевич Неволин-биле оон удуртканы «Ойна» артелиниң ажил-чорудулгазы-биле таныжып ора, чугаалашкан бис.

— Анатолий, сээң меңээ белек кылдыр бергениң «Россияның алдын тывыкчылары» деп номунда Тывага алдын тывыжы 20 вектин эге чылдарында эгелээн деп бижип каан-дыр. Ол шала-ла шыңга дүүшпес эвеспе? — деп айтырган мен.

— Ол харын шыңга дүүшпейн турар-дыр ийин. Орус алдын тывыкчылары маңаа 19 векте-ле ажилдай берген. Оон-даа мурнунда кээп тургулаан. Мен бодаарымга, тодаргай, доктааттыңан чыл чок ышкаш чүве ийин — деп, Анатолий Неволин харыылады.

— Буруңгу төөгүдөн ап көөр болза, ол бистиң эравыска-даа хамаарышпас чүве-дир ийин. Тываларның эрте-бурун өгбелери

скифтер үезинде-ле алдын тывыжы турган-дыр. Чүгле алдынның бодун тыварындан аңгыда оон кайгамчык дериг-херекселдерни, каасталгаларны канчаар-даа аажок бедик уран-шевер деңнелге кылып турган-дыр. Оон бадыткалы «Аржаан-2» базырындан тывылган каасталгалар сөглөп, көргүзүп турар болгай — деп чугааладым.

— Сээң оон чөп тур боор. Ол каасталгаларны кижилу көрүп мага ханмас чүве-дир ийин. Амгы шаңгың ус-шеверлери ол буруңгу мастерлерниң дыргааның каразы безин четпес деп бодаар мен. Дыка нарын кылыглар-дыр ийин. Оозун бодаарга, ынчан алдын тывыжы шапкын сайзырап турган-дыр — деп, Анатолий Афанасьевич

кара сегел салын суйбагылап каап, карактарын менче чырыткыландыр хулүмзүрүп көрүп олурду.

— Чамдык улус ол каасталганы өске чурттардан эккелген деп турар болдур ийин — деп, чугааладым.

— Чо-ок, ындыг эвес. Маңаа кылып турган. Бөгүн бистер скифтерниң биске арттырып каан үжүжин казып, алдын тывыжын чорудуп тур бис. Бир эвес маңаа алдын чыдымнары эрте-бурун шагдан бээр турбаан чүве болза, аңгы херек-тир — деп, Неволин үзе чугаалап кагды...

Анатолий Афанасьевич Неволинниң амыдырал-чуртталгазы, ажил-чорудулгазы алдын тывыжы-биле сырый холбаалыг. Аравыста болган чугааның соонда бажымга: «Адырам, Толяның дугайында чүге бижип болбас мен. Мен биживезимге, кым бижирил?» — деп бодал кулбураш дээн...

2.

Анатолий Афанасьевич Неволин-биле 40 чыл чыгыгы эп-найыралдыг эдержип чоруур улус бис. 1970 чылдың эгезинде чээрби хар ортуге кирип чоруур аныяк, чалыы эрлер «Тываның аныяктары» солунуң редакциязынга иелээ барык-ла деңге ажилдап чедип келген бис. Толя — чурук тырттырыкчызы, мен — редакцияның агитацион-пропаганда килдизиниң эргелекчизи. Мээң килдизимниң угланыышкыны — культура, уран чүүл, аныяктарның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы турган. Ынчан аныяктар солунуңа кончуг шыырак, кайгамчык салым-чаянныг журналистер ажилдап турган. Кымнарыл олар? Василий Монгуш — редактор, Монгуш Байыр-оол — харысалгалыг секретарь, Экер-оол Кечил-оол, Владимир Серен-оол, Оюн Кодур-оол, Кара-Күске Чооду, Эдуард Донгак, Алексей Бегзин-оол, Чкалов Мандыынчы. Ынчан-на оларның чогаалдары тыва чечен чогаалга эскертинип, чоорту көскү черни эзлей берген...

Ол чылдарда көдээ ажил-агыйга, ылаңгыя мал, чер ажилының адырларыңга аныяктарны калбаа-биле хаара тудуп, ажил-агый бүрүзүңге комсомолчу-

аныяктарның бригадалары тургустунуп тургулаан. Аныяк тараажыларның, малчыннарның ажил-ижин бистиң солунуңус шыдаар шаа-биле чырыдып турган. Суг-Кажаа, Эр-Хавак, Хайыракан, Кок-Тей сүт-бараан фермаларындан, Шуй школазының доозукчуларындан тургустунган хойжу бригадандан, Алдан-Маадырның Оргу-Шөлде комсомолчу-аныяктарның хойжу бригадасындан, ыраккы Монгун-Тайганың сарлыкчыларының, Тожунуң ивижилериниң ажил-ижин чырыткан фото-чуруктарлыг репортажтар, очерктер арын-арыны-биле «Тываның аныяктарыңга» парлаттынып турган. Чуруктуг репортажтарны Анатолий Неволин кончуг тывыңгыр-сагыңгыры-биле кылып турган. Чуруктар адаанга чоруур тайылбыр сөзүгелди ол орус дыл кырыңга бижип каарга, ону бистер ээлчежиң очулдуруп бээр турдувус. Неволин колдуу-ла меңээ очулдуртуп алыр, оон кедерезе кады көдээ үнүп сургакчылаар апарган бис. Кады үндүрген чүүлдеривистиң саны арбыдап эгелээн.

Үргүлчү көдээ үнүп, бөдүүн чон-биле аралажып чоруп тургаш, Анатолий тыва чугааны дыңнап, оон утказын шору билиптер апарган. Оон чоорту кожуннарже, сумуларже эштиг-коштуг чорбастаан, боду чорааш келир. Чуруктарны элбээ-биле тырттырып алган болур, оон кадында солунга ажил-ижин чырыдар дээн кижиниң бодунга-даа ийи-үш арын чүүлду бижиттирип алган-даа келгилээр-ле.

Улуг-даа, биче-даа эвес, шала безерексимээр хүрөң блокноттуг чүве, ында мергежил аайы-биле айтырыглар бар (малчыңга, тараажыга, саанчыга кандыг айтырыг салырыл дээн ышкаш). Блокнотун ажиткаш, чугаалажып турган кижизи-биле орус-тыва сөстөрү холуп тургаш, чоруун чогулдуруп алыр. Сооттажып турар кижизи орус дылды билбес болза, ол багайтыр мынчаар тывалаар чорду: — Ачирбас! Мин бичи-бичи тывалаар. Син чугаалар. Мин билээр, мин билээр...

«Чүс хой... Каш хураган?». «Бир инек... каш литр?». «Бир га... каш центнер?» — деп айтырыгларны бижип алган болур. Бо айтырыгларны малчың-даа, саанчы-даа, тараажы-даа кижилу дораан билип кааш, аңаа чогуур харыыны

берип, тодаргай сан-түн бээр. А артканың Анатолий биле көрүп, холу-биле суйбап тургаш, билип апт-гакчылап барган черини чорудулгазын баш бу хандыр билип алган болу.

Чайгы үеде редакцияга ажилдакчы артар. Солу неделяда үш катап үнер Шөлээже чоруп турар ажилдакчызы курлавыр элээн материалдарны а каар. Анатолий Неволин лээр бетинде база-ла эл чуруктарны арттырып каа толий ээлчеглиг шөлээзи саазындан бир неделя аж тангаш келген. Солун но алыр чуруктар төнериниң келген, Неволинниң курл арттырып каан чурукта каш-ла чүве арткан.

Анатолийниң ажилы келгениңге аажок өөрз: «Ынанганың бажын ыт ыңгыржааңның бажын өрт — дээни дег, өөрүшкү калган...

Буруулуг кижилу канды Неволин костюмунун карманындан дүре сыт саазын уштуп эккелгеш, о тырткаш, менче ыыт-даа сунгаш, мээң арнымче көрбейн, шалаже куду. Карактарым уштуна бер катап-катап номчудум: аж хостаарын дилээн болду. када ыыт-даааш чок ол Чылдагааның айтырдым.

Шөлээзинде алдынчылы телиңге ажилдап турган болду. Ам аңаа улаштыр даар күзелин чугаалай-дыр хире үеде алдынның албы бүгү ал-сагыжыңны сады мындыг ышкажың чүл! Алды чайыры, кылаңнаажы карак хаптапканы ол бе?» — деп иш шыжыгып ор мен.

Даг инженерни кижини бүлезинге төрүттүңген, ача кылып чораан ажилын улук лакап чоруурун чугаалай. Оон ачазы, Афанасий Ива Неволин Хову-Аксының кол комбинатының даг үттээр це баштайгы удуртукчузу болган. Хову-Аксының ажил суурунга баштайгы бажы туттунгуже, аңаа Неволинне өг-бүлөзи майгыңга чурттал тывың-даа Анатолийниң чугаазы билип алган мен. Ам канчаар,

(Топчүзү. Эгези 3-кү арында).

Доктаадып тургускан чер бүрүзүнүн ажыктыынын деңгелинин тургузуу	Көргүзүлгөр
8. Хоорай округтарынын (муниципалдык районнарын) тус чер бот-башкарылга органнын өөредилге талазы-биле бюджет акша-хөреңгизинин чарыгдалдарынын ажыктыынын деңгели	муниципалдык ниити-өөредилге албан черлеринин ниити санынга оран-савазы бустур четкен азы капитал септелге негеттинип турар муниципалдык ниити-өөредилге албан черлеринин үлүү (хуу-биле); муниципалдык ниити-өөредилге албан черлеринде өөренип турарларнын ниити санынга кадыкшылы бирги болгаш ийги бөлүктүн чаштарынын үлүү (хуу-биле); муниципалдык ниити-өөредилге албан черлеринин ниити санынга кижжи санынга онааштыр нормативтиг акшаландырышыкынче шилчиттинген муниципалдык ниити-өөредилге албан черлеринин үлүү (хуу-биле); муниципалдык ниити-өөредилге албан черлеринин ниити санынга күш-ажыл төлевиринин түннелинче угландырган чаа (адыр) системазынче шилчиттинген муниципалдык ниити-өөредилге албан черлеринин үлүү (хуу-биле)
9. Тыва Республиканын хоорай округтарынын (муниципалдык районнарын) тус чер бот-башкарылга органнын өөредилге талазы-биле ажыл-чорудулгазынын түннелдеринге чурттакчы чонунун үнелелинин деңгели	хоорай округунун (муниципалдык районнун) бюджетинин өөредилгеге чарыгдалдарынын ниити хемчээлинге ниити өөредилге талазы-биле ажыкты эвээш чарыгдалдарнын үлүү (хуу-биле)
IV. Чуртталга-коммунал комплекзи	
10. Чуртталга-коммунал талазы-биле хоорай округтарынын (муниципалдык районнарын) тус чер бот-башкарылга органнын өөредилге талазы-биле ажыл-чорудулгазынын түннелдеринин деңгели	ортумаа-биле 1 кижиге онааштыр чыл дургузунда ажылгалга кириген чуртталга бажыңнарыннын ниити шолу (дорбелчин метр-биле); учет херекселдеринин (соок болгаш изиг сугнуу, газтын, электри болгаш чылыдылга энергиязынын) көргүзүлгөрүн езугаар төлөөн коммунал курлавырларын чедирген хемчээлинин үлүү (хуу-биле); доктааттынган чурум езугаар бустур четкен деп санаттынган хөй квартиралыг бажыңнарнын чурттакчыларынын үлүү (хуу-биле); чуртталга-коммунал ажыл-агыйнын карылгалыг организацияларынын үлүү (хуу-биле); чедирген чуртталга-коммунал ачы-дузаны дээш төлевирлер чылдазынын деңгели (хуу-биле); оран-саванын ээлери чуртталга бажыңнарыннын ээлериинин эштежилгезинин азы чуртталга кооперативинин аргазы-биле хөй квартиралыг бажыңнарнын эргелеп-башкарыын шилип алган болгаш боттандырып турар хөй квартиралыг бажыңнарнын үлүү (хуу-биле); бодунун ажыл-чорудулгазын хоорай округунун (муниципалдык районнун) девискээринге боттандырып турар коммунал комплекзинин организацияларынын ниити санынга бараан бүдүрүлгезинин, суг, чылыг, газ, электри хандырылганын, сугну өскээр чаярынын, турум сугларны аштаарынын, амыдыралдың кадыг артынчыларын узуткаарынын (хомеринин) талазы-биле ачы-дузаны чедирерин боттандырып турар болгаш коммунал инфраструктуранын объектилерин хуу өңчү эргези-биле, аренда азы дугуржулга керээзи-биле ажылгап турар, Тыва Республиканын болгаш (азы) хоорай округунун устав капиталы 25 хуудан ашпайн турар коммунал комплекзинин организацияларынын үлүү (хуу-биле);

11. Чуртталга-коммунал ажыл-агый талазы-биле хоорай округтарынын (муниципалдык районнарын) тус чер бот-башкарылга органнын бюджеттеринин чарыгдалдарынын ниити хем чуртталга-коммунал ажыл-агыйнын талазы-биле эвээш чарыгдалдарынын үлүү (хуу-биле)	чуртталга бажыңнарыннын ээлериинин ээлеринин, чуртталга, чуртталга-тудуг кооперативинин, чуртталга-тудуг кооперативинин болгаш тускайжыткан өске-даа херексел кооперативинден аңгыда хөй квартиралыг бажыңнарнын эргелеп-башкарыын болгаш (азы) хөй квартиралыг бажыңнарнын ниити өңчү-хөреңгини тудаткан септээр талазы-биле ачы-дузаны хоорай округунун (муниципалдык районнун) девискээринге турар организацияларнын ниити санынга чорудулганын ындыг хевирлерин боттандырып турар Тыва Республиканын болгаш (азы) хоорай округунун (муниципалдык районнун) устав капиталы 25 хуудан ашпайн турар организацияларнын үлүү (хуу-биле)
12. Чуртталга-коммунал ажыл-агый талазы-биле хоорай округтарынын (муниципалдык районнарын) тус чер бот-башкарылга органнын өөредилге талазы-биле ажыл-чорудулгазынын түннелдерин чурттакчы чонунун үнелелинин деңгели	чуртталга-коммунал ажыл-агый талазы-биле хоорай округтарынын (муниципалдык районнарын) тус чер бот-башкарылга органнын бюджеттеринин чарыгдалдарынын ниити хем чуртталга-коммунал ажыл-агыйнын талазы-биле эвээш чарыгдалдарынын үлүү (хуу-биле)

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болуп кирер.
Тыва Республиканын Чазаанын Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2011 чылдың апрель 8
№47

Тыва Республиканын Чазаанын Даргазынын Хүндүлүгү бижии-биле Урана Юрьевна Кожаны болгаш Ая Черлиг-ооловна Яндараны шаңнаарынын дугайында

Радио болгаш телевидение шугумунга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканын Чазаанын Даргазынын Хүндүлүгү бижии-биле Күрүненин «Тыва» теле-радио компаниязынын телевидениезинин информация программаларынын албанынын эптекчизи Урана Юрьевна Кожаны болгаш Күрүненин «Тыва» теле-радио компаниязынын телевидениезинин

информация албанынын начальниги орадакчызы Ая Черлиг-ооловна Ян шаңнаар.

Тыва Республиканын Чазаанын Даргазы Ш. КАРА-ООЛ
Кызыл хоорай
2011 чылдың май 5
№66

Тыва Республиканын Чазаанын Даргазынын Хүндүлүгү бижии-биле Олег Николаевич Кызыл-оолду шаңнаарын дугайында

Өөредилге адырынга чедиишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканын Чазаанын Даргазынын Хүндүлүгү бижии-биле Тыва Республиканын Бии-Хем кожуунун «Аржаан сумузу» ниити билиг ортумаа шко-лазы» муниципалдык ниити билиг өөредилге

албан черинин башкызы Олег Николаевич Кызыл-оолду шаңнаар.

Тыва Республиканын Чазаанын Даргазы Ш. КАРА-ООЛ
Кызыл хоорай
2011 чылдың май 11
№71

«Тыва Республиканын алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүгү атты Салчак Алекмаа Анай-ооловнага тыпсырынын дугайында

Республиканын хамаатыларынын эргелери болгаш эрге-ажынын камгала херээнге ачы-хавыязы дээш «Тыва Республиканын алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүгү атты Тыва Республиканын Дээди судунун даргазынын орадакчызы—Алекмаа Анай-

ооловна Салчакка тыпсыр.

Тыва Республиканын Чазаанын Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2011 чылдың май 11
№72.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ЧАЗААНЫН ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканын күрүне магадылалдарын алыры-биле кириер документиленниң үлегер майыктарын болгаш даңзын бадылаарынын дугайында

2011 чылдың март 29 №208 Кызыл хоорай

2010 чылдың декабрь 31-те «Тыва Республиканын күрүне магадылалдарын тыпсырынын чурумунун дугайында» №279 УХ-1 Хоойлузун күсүдир сорулга-биле Тыва Республиканын Чазаанын доктаадыры болза:

1. Дараазында чуулдерни бадылаар:
Тыва Республиканын күрүне магадылалдарын алыры-биле кириер документиленниң даңзын;
Тыва Республиканын күрүне магадылалдарын алыры-биле кириер керээниң үлегер

2011 чылдың март 29-та Тыва Республиканын Чазаанын №208 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканын күрүне магадылалдарын алыры-биле кириер документиленниң даңзын

1. Чээлини тыпсырынын сорулгазын, түнүн болгаш негелделерин, а ол ышкаш угла-

майыын;
Тыва Республиканын күрүне магадылалдарын алыры-биле кириер документиленниң даңзын.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күсүлдезинге контрольду Тыва Республиканын Чазаанын Даргазынын Канцеляриязынын болгаш Чазак Аппаратынын экономика тиг хөгжүлдү эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканын Чазаанын Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

планнның үеде Тыва Республиканын күрүне магадылалдарынын программанын езугаар) кысказы-биле айыткан чагыгны

2. Ооң ажыктыынын техника-экономика тиг үндөзилели кирип турар инвестиция төлевилелин күсүдиреринин саналдаттынып турар бизнес-планын

3. Инвестиция төлевилелин күсүдиреринге акша-хөреңгини чээлиге бээринге беленинин дугайында чээли организациязынын бижимел бадыткалын

4. Юридиктиг черлеринин чаңгыс аай күрүне даңзында юридиктиг черинин барынын дугайында бижимелди киригенинин фактызын бадыткап турар документиленниң хоолгазын болгаш тургузукчу документиленниң но-тариуска азы үндүрүг органынга бадыткаан хоолгаларын

5. 2008 чылдың март 21-де Тыва Респуб-

ликанын Саң-хөө яамызынын №221 ду-лынга дүүштүр юридиктиг черинин саң ажыл-агый чорудулгазынын анализин эр-леринге документиленни: эрткен отче чылдың долзуу-биле болгаш эртип турар дың (1 кварталдың, бирги чартык чылдың айларнын, чылдың) бухгалтер балансынын хоолгазын оларны хүлээп алганы дугайында үндүрүг органнынын дем-биле болгаш чогуур капсырылгалары-би

6. Бүгү деңгелдин бюджеттеринин нунга үндүрүг төлөкчизинин өрөзи чогуун дугайында шынзылганы

7. Чээли алыкчызынга ооң күш четтин-негелделерин хандырап кылдыр берип-рары банк магадылалдарынын, хүлээ-алыкчызынын болгаш долаа хандырыл-зынын идегелдин (күштүүн) бадыткап тур-документиленни.

Тыва Республиканын чурттакчы чонунун социал хандырылганынын күрүне стандарттарынын дугайында

2011 чылдың март 29 №204 Кызыл хоорай

1995 чылдың декабрь 10-да «Россия Феде-рацияына чурттакчы чонунун социал ханлы-

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң эргим, ынак ачавыс Оюн-оол Комбуштаевич МОНГУШ, ававыс Долумаа Байырсановна МОНГУШ, май 25-те 70 харлаан юбилейин демдеглээрлер. Ававыс Чыраа-Бажы сумузуңуң «Чебурашка» ясли-садыңга кижизидикчи башкы болуп, «Күш-ажылдың хоочуну» деп атка чедир ажылдааш, амгы үеде хүндүлүг дышта-нылгада олурар. Ачавыс аныяндан тура трактористеп, чолаачылап, эрес-кежээ диртип, ажылдап чораан. Олар кады 46 чылдарның дургузунда 5 ажы-төлдү өстүрүп, оларның ажы-төлүн азыражып, хууда ажыл-агыйын тудуп, суурнуң база бир хоочун, хүндүткелдиг чурттакчылары. Ада-иевистиң төрүттүнген хүнү таварыштыр бистиң аравыска 100 чыл чедир чурттаарын, быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, мөңгө ынакшылды, узун назын назылаарын күзедивис.

70 харны харлап
аары белен эвес,
Чуртталгада хойнү көргөн
үе-дир ол.
Ынчалза-даа авам, ачам
Амдыгаа дээр адак-бышкаа
чиик адак.
Ажы-төлүн, уйнуктарын
карактажыр,
Анаа черле олут орбас,
ынак авам.
Эртен, кежээ малын сүрүп
бажын дозар,

Эрес-ишчи ачам биске
дыка эргим.
70 харлаан байырланчыг
хүнүңерде
Аас-кежик ажы-төлү
күзеп тур бис.
Чечектер дег частып олар
уйнуктары
Ам-даа 100 чыл назылаарын
йөрзеп тур бис.

Ажы-төлүнүң, күдзелериниң,
кенеттериниң, уйнуктарың
мурнундан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ
АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республикага биче хемчээлдиг хемелерге эжиндиришкениң эгелээр болгаш төнер хуусааларың тургузарыңың талазы-биле Тыва Республиканың төлээлеттирген күүсекчи органының дугайында
2011 чылдың май 3 №135-р Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 14-те «Тыва Республикага биче хемчээлдиг хемелерге эжиндирерде суглуг объектилерни ажылгаар дүрүмнерин болгаш кижилерниң амы-тынын сугга камгалаарының дүрүмнерин бадылаарының дугайында» №738 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республикага биче хемчээлдиг хемелерге эжиндирерде суглуг объектилерни ажылгаар дүрүмнерниң 1,8 пунктузунга дүүштүр:

1. Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал ады-рында ажыл-чорудулганы ханды-

рар болгаш девискээрлерни болгаш чурттакчы чонну онза байдалдан болгаш сугларга камгалаарының агентилелин Тыва Республикага биче хемчээлдиг хемелерге эжиндиришкениң эгелээр болгаш төнер хуусааларын тургузарының талазы-биле Тыва Республиканың төлээлеттирген күүсекчи органы кылдыр тургузар.

2. Бо айтышкыны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С. ТЕН.

«ЭНЕРГОТУДУГ» кызыгаарлаттыңан харысалгалыг ниитилел КВАРТИРАЛАРНЫ ТУДУГ КЫЛЫКЧЫЗЫНДАН

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч, 3 кв.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өртээ 34 500 рубльден өрү
Каш базым черде быжыг гаражтар бар.
ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422) 4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч, 3 кв.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өртээ 34 500 рубльден өрү
Каш базым черде быжыг гаражтар бар.
ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422) 4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторунуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09 очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.
Солун келбейин барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8465 Чагыг 57. Номери парлагже дужааганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

Бензин республикада четчири-биле

БЕНЗИН ЧЕДИШПЕЗЕ-ДАА...

Майның бирги чартында Тывага бензинниң аажок чедишпестей берген үезинде Тываның Чазаа регионунуң ажил-амыдыралын чогуур деңгелге тудуп шыдаан. Бо талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алган.

Май 20-де хоорайның «Новый век» телеканалының эфиринге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ол дугайында ынчаар дыңнаткан. «Регионунуң ажил-амыдыралын долузу-биле хандыраарыңга негеттинер бензинни садып алыры-биле аңгы-аңгы дөстөрдөн акша-хөреңги курлавырларын дораан мөөңнээн бис. Кадык камгалал, милиция, өртке удур албан черлери, муниципалдыг хой-ниити транспорту, социал болгаш өске-даа албаннар бензин-биле үзүктелишкн чок хандырынып турган» — деп, Чазак Даргазы чугаалаан.

Бензин талазы-биле нарын байдал Россияның дыка хой регионнарында тургустунганын дыңнаткаш, Шолбан Кара-оол бо байдалдың дүрген шийтпирлетинеринге идегелин илереткен. Ооң санап турары-биле алырга, федералдыг Чазак эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылып турар.

Тывага бензин айтырыының нарыдай бергениниң бир чылдагааны— Ачинскиниң нефть болбаазырадып кылып заводунуң апрельде планныг септелгеге хагдынганы деп республиканың Баштыңы адаан. Тываны кывар-чаар материалдар-биле хандыраарының кол чери ол турган. Май төңчүзүнде завод ажылдай бээр, байдал чиигеп болур. Оон аңгыда бисте бензин кудар станцияларның чаңгызы-даа өске нефть болбаазырадыр улуг-улуг заводтар-биле дорт керээ чарып шыдаваан, олардан хары угда 500 тоннадан эвээш эвес бензинни алыр херек, ону ууптар чаңгыс-даа чер республика рыногунда чок болган деп, Чазак Даргазы айыткан.

Байдал мынчаар нарын кылдыр тургустуна бээр, Тываның Чазаа ажилчын бөлүк тургускан, ооң составыңга хуу автозаправкарның ээлери база кирген. Ооң соонда Сибириниң безин даштында нефть бол-

баазырадып кылып компанияларның төлээлери биле чугаа кылган. Май чедиде АИ-92 марка тонна бензинни Кемерово облазындан эккелген.

«Ол бензинни республикага кывар-чаар м дар талазы-биле дүвүрээзинни үндүрбес тургускан. Республикага неделя санында 10 тонна бензин негеттинерин барымдаалааш, анаа не тонна бензинни эккеп, ону республиканың хереглелдеринче чорудуп шыдаан бис» — деп, Баштыңы демдеглээн. Чазактың организ одаар чүүлдү мөөңү-биле эккелгенинден, х транспортунга чорурунун, ооң уламынд чемниң өртээниң өзериң болдурбаан дээрзин Кара-оол демдеглээн. Чижээ, пассажирлер а ырып турар маршрут таксилеринге литрде 2 ортектиг 30 литр бензинни лимит кылдыр до

«Хуу автомашиналыг кижилерни хандыра болган. Олар 2-3 шак дургузунда бензин о турганнар, дыка хой кижичиң өртөк-бил бензинни алыр ужурга таваржып турганнар, садып турар кижилерниң кара туразында аа кыннары турза-даа, харысалганы медеп б мен, Чазак комиссиязы тургустунган бо чет чайладыр дээш бүгү хемчеглерни алыр» — де Даргазы чугаалаан.

Федералдыг Чазактың, ооң Даргазының о зы Игорь Сенчинниң, Россияның энергетика Сергей Шматконун ачызында Тывада байда ылан, кывар-чаар материалдарны мөө садып алыр арга тургустунган дээрзин, Шолб оол дыңнаткан.

Тываның Үлетпүр болгаш энергетика яа «изиг шугум» телефону тургустунган дээрзи Даргазы база дыңнаткан. Ооң дугаары: 8 5-17-11 болгаш 8-923-544-47-86. Бензинни аар сада бээр болза, хамаатылар оларже дыңнадып болур.

ТР-ниң Чазаның албан-езуунуң сайты:

ШАЖЫН – ЧОННУҢ СҮЗҮҮ

Бо хүннерде шажыңга хамаарышкан үш дакпыр ыдыктыг байырлалга даянып, хоочун «Шын» солуннуң номчукчулары тыва чонувуска Бурятияның Иволга хүрээде өөренип турар хуурактарның өмү-нээзинден мөргүл-номналдың авы-ралын дамчытпышаан арга-сүме айтырган дилээн бижир ужур тургустунуп келди. Иволга дацанга чорук-херээн бүдүрүп чедип, айыс ап, азы анаа дыштанып ийикпе, ыңай-бээр эртерде орук ара хонуп чедер аалчылар ында хуурак оолдарның чурттап турары «Тываның төлээ чери» деп бажыңны билир силер. Ооң ук-төөгүзүн алыр болза, Тывага чүдүлгө хоруглуг үеде

шыырак эртем-билиг элчи-лама Кенден-Сүрүң башкының ажыл-дап-чурттап чораан оран-савазы болур. Ол үеде Улан-Удэ хоорайга эртем-билиг чедип ап, өөренип турган сургуулдарга ук бажың-балгат болгаш лама-башкы боду-даа кайы хире ачы-буянын турганын ам-даа сактып чугаалажырын каш-даа дыңнаан бис. 2005 чылдың кыжын харысалга чок улустуң, база эргижирээн электри удазыннарының ужурундан ыдыктыг бажың өртөнгөн деп медээлээн. Кызылга болган ачы-дуза марафонундан кирген акшага немей Чазак дуза-лаарга, ооң орнун тургузуп чаарткан. Оон аңгыда ол девискээрге

дөртөн ажыг чыл бурунга тунган аалчылар хондурар жыңчыгаш бар. Үениң нег биле ол амгы хүннерде да ниити хевиринге таарышпа база аварийлиг байдалда дээш хүрээниң удуртулгаз хуурактарга бо чайын ону б за бузар, азы эде чаартып айтышкыны берген. А өөренип турар тос сургуул сес киж суурлардан келге дыызы өскүс азы чартык бооп кээр, боттарының к ле чаартыры берге болга төрөл чону силерден сүме а турар ужуру ол.

Хуурактарның дилээ-би
Нина СЕР

Үлгедиг болгаш кезе.

ЛЕСНИК ХЕВИН КЕТКЕН БУЗУРУКЧУ

«Барыин-Хемчик лесничествозу» күрүне албан чериниң участок лесничийинге хамаарыштыр буруудаткан түңнелди Бай-Тайга районнуң прокурору бадылаан.

«Барыин-Хемчик лесничествозу» күрүне албан чериниң участок лесничийи Антонина Ембуга хамаарыштыр оттуртунган кеземче херээниң талазы-биле буруудаткан түңнелди Бай-Тайга районнуң прокурору бадылаан. Ол херээжен кижини РФ-тиң КК-ниң 159 чүүлүнүң 3 кезээ-биле—бодунуң албан-хүлээлгезин ажылгап тургаш бузурукчу чорук кылганы дээш буруудаткан.

Антонина Ембу күрүнениң ар-

га-арыг хайгааралын чорудар албан-дужаалдыг кижизи болуп тура, 2010 чылдың апрель 15-те лесничествонун өске участогундан аргарыгның өзүмнерин садып алырының болгаш садарының барымдаа чок кезээин ажыл чок хамаатыны мегелеп тургаш, чарган. Лесниктиң хевин кеткен херээжен кижини Бай-Тал суурнуң чурттакчызыңга аргарыгның өзүмнерин садып алырының болгаш садарының «Барыин-Хемчик лесничествозу» күрүне

ажыл-агыйының таңмазын кезээин эккеп берген. Оон га ол беш муң рубльди алга хуузуңда ажылгап каапкан. Саазының ээзи 2010 чылды релде 25 кубометр дытты у «Барыин-Хемчик лесничес күрүне ажыл-агыйыңга 13 рубль түңнүг когаралды чед Кеземче херээниң матер ы-биле танышкаш, Антони бу онааган буруу-биле че решкен болгаш кеземче херэ сайгарылгазы чокта көөрүн турган.

Руслан МОН
Бай-Тайга районнуң пр
рору.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО «Тыва Кредит» Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 0493047
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш масса коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибир регионнар аразының девискээр эргели «Шын» солуну 2004 чылдың май те эде бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалда редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары бол өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.